

AMFITEATAR

U BURNUMU

STANJE ISTRAŽIVANJA 2003. – 2005.

2006.

BURNUM - Katalozi i monografije I

NAKLADNIK:

Javna ustanova "Nacionalni park Krka"

ZA NAKLADNIKA:

Željko Bulat

AUTORI:

Nenad Cambi, Miroslav Glavičić, Dražen Maršić, Željko Miletić i Joško Zaninović

UREDNIŠTVO:

Nenad Cambi, Željko Bulat, Davor Gaurina, Miroslav Glavičić, Željko Miletić, Joško Zaninović i Nataša Zaninović

RECENZENTI:

Mirjana Sanader

Marin Zaninović

FOTOGRAFIJE:

Stanko Ferić, Miroslav Glavičić, Željko Miletić i Joško Zaninović

CRTEŽI I KOMPJUTORSKI MODELI:

Iz dokumentacije Gradskog muzeja Drniš

LEKTURA:

Robertina Hršćić

GRAFIČKI DESIGN, PRIJELOM I INFORMATIČKA OBRADA:

Gradski muzej Drniš

TISAK:

Gipa d.o.o

NAKLADA:

1000 primjeraka

DRNIŠ - ŠIBENIK - ZADAR 2006.

GRADSKI MUZEJ DRNIŠ

JAVNA USTANOVA "NACIONALNI PARK KRKA"

SVEUČILIŠTE U ZADRU - Odjel za arheologiju

CIP-Katalogizacija u publikaciji

Znanstvena knjižnica Zadar

UDK 904(497.5 Burnum):72>"652"

UDK 725.826(497.5 Burnum)"652"

UDK 904:725.826>(497.5 Burnum)"652"

AMFITEATAR u Burnumu : stanje istraživanja : 2003.-2005. / <Nenad Cambi ... et al. ; fotografije Stanko Ferić ... et al.>. - Šibenik : Nacionalni park "Krka", 2006. - 32 str. : ilustr. u bojama ; 23 cm. - (Burnum : katalozi i monografije ; 1)

Bibliografija. ISBN 953-97632-7-41. Cambi, Nenad120204062

AMFITEATAR

U BURNUMU

STANJE ISTRAŽIVANJA 2003. – 2005.

Nenad Cambi - Miroslav Glavičić - Dražen Maršić - Željko Miletić - Joško Zaninović*

Sl. 1. Satelitski snimak prostora oko rijeke Krke s naznačenim položajem rimskog vojnog logora Burnum.

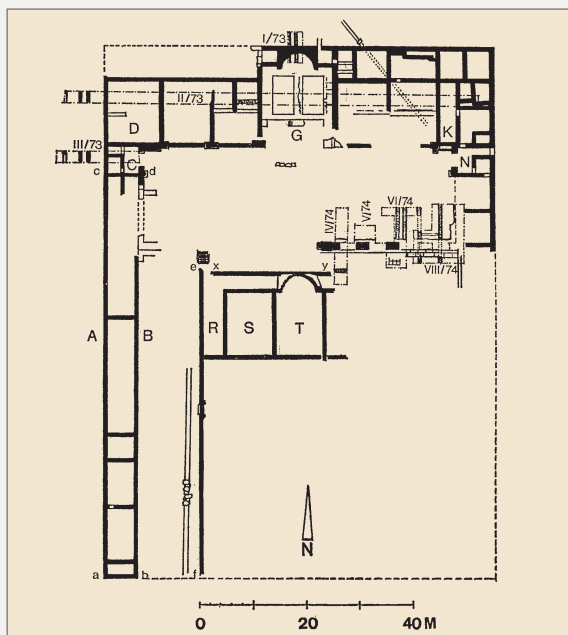
Rimski Burnum nalazi se sjevernije od Kistanja u selu Ivoševci, na području koje je čitavim svojim opsegom u okvirima Nacionalnog parka Krka (sl. 1). Područje Burnuma pripada krševitoj bukovičkoj zaravni zapadno od rijeke Krke. Ime *Burnum* izvedeno je od etnika *Burnistae* (stanovnici liburnske *civitas*). Rimljani su pri pacifikaciji Ilirika na tom mjestu podigli vojnički logor XI. legije koja je od godine 42. nakon Kr. nosila počasni naziv *Claudia Pia Fidelis* (sl. 2). Ta se legija u Burnumu utaborila poslije ustanka Delmata i Panona (6. – 9. godine nakon Kr.). Možda je prije toga tu bio i logor XX. legije (pokretni ili nepokretni), koja je ubrzo poslije završetka ilirskog ustanka napustila Dalmaciju. XI. se legija kontinuirano nalazila u Burnumu do 68./69., kad je povučena u Italiju tijekom građanskog rata nakon Neronove smrti. Borila se najprije na strani Marka Salvija Otha, pa Vitelija i, konačno, Vespazijana, da bi 70. godine bila otposлана na rajnski limes, a njezina zamjena - IV. legija - s počasnim naslovom *Flavia Felix*, ostaje u Burnumu do oko 86. godine. Od tada Dalmacija na svome terenu više nema velikih vojnih jedinica, jer se prije nemirno područje tijekom pedesetak godina stabiliziralo. Najduže je u logoru boravila XI. legija, čiji su detašmani bili locirani i drugdje u Dalmaciji.

Sl. 2. Zračni snimak logora.

Sl. 3. Zračni snimak Burnuma.

Sl. 4. Tlocrt istraženog dijela logora.

U Burnumu su bile smještene i neke pomoćne postrojbe, bez kojih je nezamisliva vojna djelatnost, kako u ratu, tako i u miru, a sudeći prema zračnim snimcima, čini se da su imale i svoje vlastite trajne logore u blizini legijskog (sl. 3).

U doba Hadrijana Burnum je postao municipij (grad s vlastitim samoupravnim tijelima). Grad je igrao važnu ulogu sve do kasne antike, iako ima iznimno malo kasnih nalaza, jer je poznato da su ga u doba Gotsko-bizantskih ratova krajem 5. st. zauzeli Istočni Goti.

U Burnumu se sustavno istraživalo samo u dva navrata. Prvi put godine 1912. i 1913. Istraživanja je vodio Austrijski arheološki institut u Beču na području principija i kasnijega foruma koji se proširio iza apside vojnog svetišta. Istraživanja su bila iznimno plodna otkrivši srce logora i kasnijeg naselja (sl. 4). Drugi put istraživanja su provedena tijekom 1970. i 1971. Vodila su se na istom mjestu u cilju revizije rezultata iz 1912./13. Međutim, iskop je bio ograničen na manje područje u samom središtu logora.

Nova istraživanja u Burnumu započela su u jesen godine 2003. Povod i poticaj bila je rasprava koja se podigla u medijima na temu, je li Burnum imao amfiteatar ili ne. Ta je dilema već otprije postojala, jer su Bulić, Marun i drugi istraživači smatrali da bi udubljenje

Sl. 5. N. Cambi u areni, pregledava amfiteatar prije početka istraživanja.

u terenu nedaleko logora prema jugozapadu moglo biti amfiteatar, ali istraživanja nisu nikad organizirana tako da nije bilo nikakvih materijalnih dokaza (sl. 5). N. Cambi je na toj poziciji bio još godine 1958. zajedno sa studentima arheologije iz Zagreba, koji su svoju terensku praksu provodili u još porušenom Zadru. Studente je vodio profesor M. Suić. Dok su studenti sjedili na kosini gledališta Suić je održao predavanje o Burnumu, spomenuo je naravno i amfiteatar, ali s napomenom da je po svoj prilici riječ o običnoj vrtači. Ipak, čini se da je kasnije dopuštao ta-

kvu mogućnost. S time je do nedavno priča o amfiteatru u Burnumu bila završena.

Gradski muzej Drniš i njegov ravnatelj Joško Zaninović inicirali su istraživanja u Burnumu. Zainteresirali su Nacionalni park Krka, posebno ravnatelja Željka Bulata, i kao partnera pozvali Odsjek za arheologiju Sveučilišta u Zadru. Pri sklapanju partnerskog odnosa dogovoreno je da istraživanja budu dugoročna i u prvoj fazi rada usredotočena na amfiteatar, jer bi to ponajviše doprinijelo turističkoj ponudi u sjevernom dijelu Nacionalnog parka, što se postavlja kao neophod-

Sl. 6. Zračni snimak amfiteatra.

nost. Međutim, prethodno je dogovoreno da se obave pripremne radnje koje su obuhvaćale terenski obilazak, čišćenje lokaliteta od raslinja, zračne, geodetske i ostale oblike snimanja. Već pri prvom rekognosciranju bilo je moguće utvrditi da se na tome mjestu ugnijezdila neka antička građevina, jer je na površini bilo mnogo arheoloških ostataka (krovnih crjepova, građevnih cigla, klesanog kamenja i keramike). Uočen je također i elipsasti oblik kamenih gomila i udubljenje po sredini, također elipsastog oblika, što je neodoljivo upućivalo upravo na amfiteatar. Pomnijim promatranjem ostataka na četiri su se mjesta mogla zapaziti blaga ulegnuća kamenog nabačaja koja su se nalazila na tjemenu elipse, te na njezinim bokovima, što je pokazivalo da bi tu morali biti ulazi u gledalište i prolazi do arene, kao i kod većine drugih amfiteatara. Tako je zapravo bio uklonjen svaki rizik od moguće pogrešne procjene (sl. 6). Rekognosciran je i širi prostor logora, čime su dokumentirane pristupne ceste, nekropole itd.

Iskopavanja u Burnumu započela su u jesen 2003. godine, s tim da je naglasak stavljen na istraživanje amfiteatra. Sukladno općim pravilima arheoloških iskopavanja po kojima bi neko naselje ili zdanje najprije bilo potrebno definirati u svojim granicama, i da bi se moglo građevinu podijeliti na najvažni-

Sl. 7. Pogled iz arene na južni prolaz.

Sl. 8. Početak iskapanja na južnom ulazu.

je segmente te pouzdanije locirati pokretne nalaze, istraživanja su započeta na mjestima gdje se tijekom rekognosciranja s dobrim razlozima pretpostavio ulaz. Kao početak odbačen je južni ulaz u samom tjemenu elipse (sl. 7). Vrlo brzo se pokazalo da su očekivanja opravdana. Otkriveni su bridovi (lijevi i desni) ulaza i zapunjeni prolaz. Vidjelo se odmah da je ulaz pravilno zidan omanjim klesancima vezanim obilatim, razmjerno slabom žbukom. Pražnjenjem urušenog kamenja željelo se otkriti dubinu prolaza do početka arene i istodobno širinu gledališta (sl. 8). Utvrđeno je da je do ulaza s obje strane bio prema vani prizidan zid, od kojih je zapadni očuvan samo u najnižim redovima, dok je onaj istočni čak i nestao na jednom dijelu svoga

pravca. Ta dva zida zapravo flankiraju južni ulaz i ljevkasto se produžuju znatno izvan gabarita zamišljenog vanjskog oboda elipse amfiteatra. Kako su ti zidovi pri kraju svoga protezanja propali, teško je bilo utvrditi koliko su izvorno bili dugi. Međutim, bez obzira na to jasno je da su ti zidovi služili za kanaliziranje kretanja prema vratima pojedinaca, sudionika u spektaklima, povorka vojnika, turnirskih boraca i gladijatora. S lijeve strane, gledajući prema ulazu, bila je uz zid (također neorganski) prizidana jedna četvrtasta prostorija (sl. 9). Ona je očito kasniji dodatak, a činjenica da je u njezinim temeljima bila ugrađena opeka sa žigom IV. legije (*Flaviae Felix*), nedvosmisleno upućuje da je taj dio bio izrađen poslije njezina dolaska 69. godi-

Sl. 9. Pogled na južni ulaz s vanjske strane amfiteatra.

Sl. 10. Pečat IV. legije Flavije Feliks na teguli uzidanoj u pomoćnoj prostoriji.

Sl. 11. Istočni zid južnog prolaza s ostacima svoda.

ne. Taj žig pružio je približni kronološki reper barem za jedan dio zdanja, ali *eo ipso* pomogao i za dataciju drugih (ranijih) graditeljskih dijelova (sl. 10).

Južni ulaz širok je 4,40 m, a dubok 12,38 m. Iskopavši ulaz do kamena živca, jasno je proisteklo da je on bio priklesivan s ciljem da se omogući nesmetano kretanje. Prolaz je bio presvođen (sl. 11). Konstrukcija svoda je jednostavna i efikasna. Svod se sastojao od prstena klinasto oblikovanih vapnenačkih

klesanaca, koji su se izmjenjivali s prstenima jednako oblikovanih blokova sedre. Sedra je po svoj prilici bila ožbukana, a služila je da svod ne bude pretežak. Bazu svodu tvorio je s obje strane ulaza zaobljeni i neukrašeni profil od vapnenca. Na pročelju iznad ulaza izvorno je stajao monumentalni natpis cara Vespazijana, nađen pri iskapanju u sloju građevinskog šuta ispod. Natpis je čitav, samo je slomljen u dva dijela (sl. 12). Natpis glasi:

IMP(erator) · CAESAR · VESPASIANVS · AVG(ustus) · PONT(ifex) · MAX(imus)
 TRIB(unicia) · POT(estate) · VIII · IMP(erator) · XVIII · P(ater) · P(atriciae)

Sl. 12. Vespazijanov natpis.

Blok je sljedećih dimenzija: duž. 294 cm, vis. 100 cm, deblj. 32 cm. Natpis je upisan unutar profiliranog polja oblika *tabulae ansatae*. Niti tabula niti anse nemaju nikakvog ukrasa. Vapnenac je znatno kvalitetniji od onoga kojim je građen amfiteatar. Natpis koji sadrži ime cara Vespazijana i njegove titule ispisan je u dva retka. U prvom retku navedeno je službeno carevo ime u standardiziranoj formi: titula *imperator* na početku natpisa služi kao prenamen, kognomen *Caesar* preuzima ulogu gentilicija, počasna titula *Augustus* je u funkciji kognomena, a prije nje umetnut je osobni carev kognomen *Vespasianus* koji služi kao njegova osobna identifikacija. Prvi redak završava navodom njegove vrhovne svećeničke službe (*pontifex maximus*), a u drugom retku piše da je u godini postavljanja natpisa službu pučkoga tribuna obnašao po osmi put (*trib. pot.* VIII), te bio isklican za imperatora po osamnaesti put (*imp.* XVIII). Natpis završava uobičajenom titulom *pater patriae*, kojom se caru iskazuje počast kao "ocu domovine". Konkretna navod broja dodijeljene tribunske ovlasti vrlo precizno datira natpis. *Tribunicia potestas* dodjeljivala se carevima pri preuzimanju vlasti i kao stalna služba redovito je obnavljana svake sljedeće godine. Dakle, navod da je u doba postavljanja natpisa Vespazijan po osmi

puta bio obnašao tribunsku čast znači da je to osma godina njegove vlasti, odnosno natpis se može datirati u godinu 76. ili 77. Kao sekundarni databilni kriterij može nam poslužiti i navod isklicanih pozdravnih svečanosti za imperatora, a Vespazijan je za imperatora po osamnaesti puta isklican u drugoj polovici godine 76. Zanimljivo je da je te godine bio proglašen imperatorom čak tri puta (*imp.* XVI-XVIII), a nakon toga još godine 78. (*imp.* XIX) i 79. (*imp.* XX). Na natpisu nije naveden broj obnašane konzulske časti, koju je godine 76. obnašao sedmi, a godine 77. osmi put.

Provedena istraživanja nisu otkrila koliko se dugo gradio amfiteatar u Burnumu. Postoje indicije da je s gradnjom započeto i prije Vespazijana, međutim pronađeni natpis na južnom ulazu u amfiteatar s carevom nomenklaturom i titulaturom u nominativu nedvojbeno dokazuju da je to graditeljski spomen i da je on donator. Stoga završetak gradnje ili dogradnju amfiteatra u Burnumu datiramo u osmu godinu vlasti cara Vespazijana, tj. u godinu 76. – 77.

Iz natpisa jasno proistječe da je amfiteatar Vespazijan darovao legiji koja u to doba boravi u logoru i nosi njegov obiteljski naziv (*legio IV. Flavia Felix*), što po svoj prilici nije slučajno. Legionari su preko zapovjednika svoje želje očitovali caru, a on to nije mogao

Sl. 13. Pogled iz arene na istočni prolaz.

uskratiti legiji koja nosi njegov gentilicij. To je povezano s Vespazijanovim stavom da su gladijatorske borbe puni iskaz posebnog načina života Rimljana i jedan od vidova romanizacije lokalnoga puka. Stoga je car favorizirao izgradnju amfiteatar, što dokazuju brojni primjeri iz toga vremena s područja Rimskog carstva. U burnumskom slučaju amfiteatar je

služio u prvom redu za potrebe vojnika legije i pomoćnih trupa, ali su sigurno tu razonodu nalazili i stanovnici satelitskog civilnog naselja, bližih i daljih aglomeracija različitog karaktera (*Scardona*, *Varvaria*, *Promona*, itd.).

Na ušću prolaza u arenu s desne strane pokazao se pravilan usjek u litici koji je po svoj prilici služio za stubište koje vodi na

kosinu gledališta. Nažalost, od stuba su ostali samo neznatni tragovi.

Do južnog ulaza još uvijek nisu otkriveni dijelovi vanjskog perimetralnog zida elipsastog oblika koji je nosio nasip gledališta. Takav zid je morao postojati, jer bi se u protivnom nasip urušavao i gubio funkciju. Mnogo je lakše bilo izraditi zid nego stalno podizati nasip.

Ubrzo nakon što je nedvojbeno utvrđeno da se uleknuće u nasipu podudara s urušenim južnim prolazom, započelo se raditi i na mjestu gdje se pretpostavljalo da je bio istočni ulaz. Pretpostavka se pokazala točnom (sl. 13). Ulaz je bio nešto uži nego južni (šir. 2,88 m, dub. 14,33 m). Na početku je također imao ljevkasto proširenje, samo je ono bilo usječeno u nasip gledališta izvan kojega se zidovi, izgleda, nisu širili, ali to će još trebati detaljnije provjeriti, jer je moguće da su propali. Istočnim prolazom nije se moglo direktno pristupiti u arenu. Naime, on je završavao pred konstrukcijom male prostorije sa stubištem, od koje je bio odvojen zidom (sl. 14). Pred njim lijevo i desno, stubištem se dolazilo do gledališta. Iz arene, kroz vrata u osi istočnog prolaza ulazilo se u spomenuti prostor, u kojem je s južne strane klupica usječena u hridinu. Na sjevernoj strani tog prostora bilo je nekoliko stuba za

pristup gledalištu iz kojega se moglo stupiti u prolaz i izići kroz istočna vrata amfiteatra. Istočni prolaz također je bio svodan. Utvrđen je istovjetni profil s neukrašenom kimom koji je označavao početak svoda. Budući da su u iskopu nađeni sedreni blokovi svoda koji su se urušili, može se pretpostaviti da su kao i na južnom prolazu postojale pojasnice od vapnenačkih klesanaca među kojima su bili sedreni blokovi. Podnica ulaza je također priklješana litica s nagibom prema areni. Čini se

Sl. 14. Prostorija sa stubištem u osi istočnog prolaza.

Sl. 15. Ostatci vanjskog prstena amfiteatra uz istočni ulaz.

da su uz vanjski lijevak istočnog zida otkriveni ostatci vanjskog prstena građevine (sl. 15). Međutim, njegovo iskopavanje u ovom trenutku još nije otpočelo.

Sjeverni prolaz amfiteatra započelo se istraživati tek 2004. godine na tjemenu elipse (sl. 16). Za razliku od južnog i istočnog prolaza on je istraživao iz arene, jer je tada veći dio unutrašnjeg prstena već bio otkopan i bilo je posve jasno da je tu morao biti ulaz. K tomu s unutrašnje strane sloj urušenoga kamena bio je niži. U prstenu oko arene bio je ostavljen prolaz. Počevši od toga propusta iskapalo se prema sjeveru, smjerom koji su diktirali bočni zidovi prolaza. Na izlazu iz amfiteatra pokazuje se također ljevkasto proširenje koje čini se nije izlazilo izvan nasipa

Sl. 16. Pogled iz arene na sjeverni prolaz.

Sl. 17. Pogled s vanjske strane amfiteatra na sjeverni prolaz.

gledališta (sl. 17). To se ipak, prije nego završe istraživanja, još ne može pouzdano kazati. Ova vrata su bolje očuvana od južnih, ali su slične konstrukcije. Širina vrata je 4,33 m, a dubina 18,75 m. Iako se svod urušio, ipak je nedvojbeno da su bila nadsvođena. Konstrukcija je kao i na drugim mjestima gotovo identična. Dakle, i tu je početak svoda bio označen jednostavnim kamenim profilom. Sam svod je imao pojasnice od vapnenačkih klesanaca koji se ritmički izmjenjuju s pojasnicama od sedrenih blokova. Za razliku od južnog prolaza gdje se svod ravnomjerno spušta prema areni i položen je na zidove koji se isto tako snižavaju, svod sjevernog prolaza nose zidovi koji na vrhu nemaju kosinu, nego se kaskadno spuštaju prema areni. Nekoliko

Sl. 18. Stubište uz istočnu stranicu sjevernog prolaza.

metara od ulaza u arenu bile su uvlake u bočnim zidovima u kojima su otkrivene stube za distribuciju posjetitelja na strminu gledališta (sl. 18). Vjerojatno je slično bilo i na južnom ulazu, što bi upućivalo da su i jedan i drugi, osim u svečane svrhe (*pompae*), služili i za kretanje gledatelja. I ovdje je litica bila priklješena da dade čvrstu osnovu za podnicu. Na sjevernom ulazu još nisu otkriveni ostatci vanjskog prstena amfiteatra, jer se iskop još nije proširio u odgovarajućim pravcima.

Sada je jasno da su prolazi postojali na oba tjemena elipse, na krajevima dužeg promjera. Prolaz na istočnoj strani kraćeg promjera nije bio po sredini elipsoidnog prstena, nego odmaknut malo na jugoistok, a na temelju situacije te zračnog snimka jasno je

Sl. 19. Arena.

da nasuprotni prolaz također pokazuje odstupanje, tj. položen je od sredine elipse malo sjeverozapadnije. Taj se prolaz još nije ni otpočeo istraživati.

Istraživanja elipse arene započela su istodobno s onima na južnom i istočnom prolazu (sl. 19). Arena je duga 50 m, a široka

47 m. Odmah je zapaženo da je elipsa arene bila obzidana s dva prstena zidova od kojih je onaj unutarnji bio podignut od manjeg dosta nepravilnog kamena vezanog obilatim žbukom, dok je onaj vanjski bio izrađen od pačevorinastih, pravilno klesanih velikih klesanaca koji su bili povezani željeznim klinovima,

Sl. 20. Detalj plašta arene.

čiji su zavinuti krajevi bili uglavljeni u susjedne blokove i zaliveni olovom. Nažalost, ovi su klesanci dosta podložni listanju i propadanju, pa će se mnogi od njih morati zamijeniti novima (sl. 20). Osim već spomenutog prekida ogradnog zida arene i uvlake na istočnoj

strani u kojoj je bilo stubište i klupica isklesana u litici, jedna slična uvlaka pravokutnog oblika otkrivena je i na sjeverozapadnom dijelu prstena, približno u osi neistraženog zapadnog prolaza. Čini se da je ta uvlaka bila naknadno izrađena. U njoj je vidljiv otisak

Sl. 21. Svetište uz sjeverozapadnu stranu arene.

Sl. 22. Kanal za odvodnju.

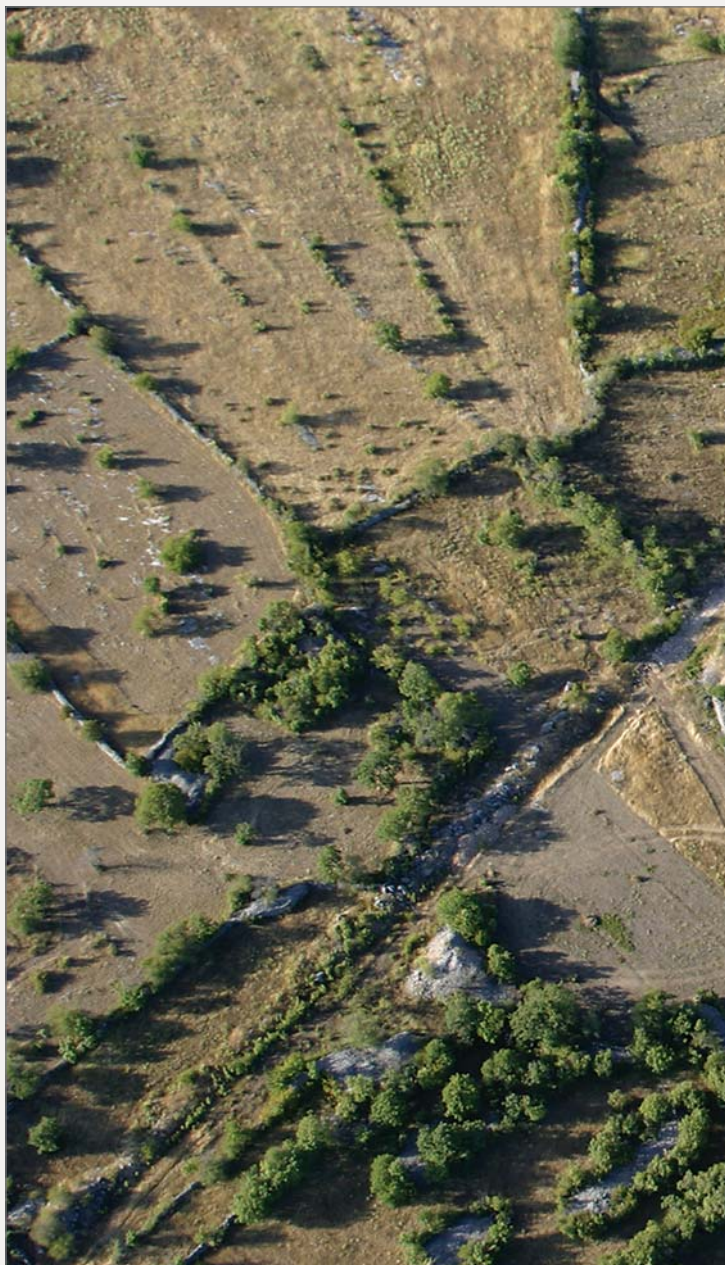

u žbuci koji je mogao odgovarati malom žrtveniku. To bi po svoj prilici ukazivalo da je tu moglo biti skromno svetište u kojemu su žrtve i molbe bogovima upućivali sudionici spektakla (sl. 21). Takve se uvlake zapažaju na brojnim rimskim amfiteatrima (*Aquincum* - oba amfiteatra, *Lambesis*, *Segobriga*, *Aventicum* i mnogi drugi). Arena je uz perimetralni zid imala pojas izrađen od naboja žbuke s opekam dosta lošeg sastava. Vidljivo je da se taj naboj nije kao podnica protezao i na središnji dio arene, što je i inače uobičajeno. Arena se nalazila na stjenovitom terenu čiji su vrhovi bili izravnati, da ne bi stršili preko razine poda, koji je stvoren nabojem zemlje da popuni neravnine među hridinama i, kao što je uobičajeno, bio pokriven pijeskom. U sjeveroistočnom segmentu elipse otkriven je među liticama dosta široki i duboki priklesani kanal koji je nedvojbeno služio odvodnjavanju arene (sl. 22). Kanal je išao ispod gledališta i najvjerojatnije vodio izvan amfiteatra u polja. Preko kanala postavljen je masivni blok unutrašnjeg prstena elipse, tako da omogućući slobodno otjecanje vode kroz nasip gledališta. Osim ovoga svi ostali blokovi ograde bili su utemeljeni na stjenovitom terenu. Kanal nije bio obzidan, ali je morao biti odozgo popločan zbog odvijanja spektakla u areni. Njegov čitavi tok ni u samoj areni još nije

istražen. U kanalu su nađeni brojni arheološki ostatci.

Dosada još nije iskopan cijeli jugozapadni segment ogradnog zida arene. Osim toga, još nije definiran vanjski prsten gradnje, sjeverozapadni prolaz, gledalište i svečana loža iz koje su spektakle pratili časnici i drugi uglednici. Po svoj prilici je i ona postojala. Čitav amfiteatar će se iskopati kroz nekoliko godina, a u ovom trenutku teško je prognozirati dužinu trajanja projekta. To ovisi i o financijskim sredstvima. Paralelno će se provoditi i konzervacija, koja je već obuhvatila pojedine dijelove građevine.

Burnumski amfiteatar tipološki pripada amfiteatrima s četiri ulaza (dva glavna u tjemenu elipse i dva sa strana, koja, doduše, stoje nasuprotno, ali ne po sredini bočnog oboda elipse) (sl. 23). Ispod arene amfiteatar očito nema supstrukcije, a po svoj prilici nema ih ni ispod gledališta. To još nije pouzdano utvrđeno. Ono što bi se moglo očekivati su zidovi paralelni s vanjskom i unutarnjom elipsom, te zrakasti zidovi koji gledališni nasip dijele na odsječke. Ovaj amfiteatar spada među one koji su djelomično koristili prirodnu situaciju terena, u ovom slučaju stijenu vrtače, što je iznimno pogodno za graditelje. Međutim, bili su ipak potrebni znatni zahvati na terenu. Terensku situaciju koristili su i mnogo veći am-

Sl. 23. Zračni snimak amfiteatra.

Sl. 24. Privjesak.

fiteatri kao što je slučaj, na primjer, u Saloni ili pak Cagliariju, a i sam Kolosej iskoristio je u prvom nivou kamenu podlogu u koju se je mjestimično još i ukopao. Mnogim autorima koji su se bavili amfiteatrima najvažnija tipološka odrednica bila je prirodno korištenje terena ili konstrukcija zidanih supstrukcija. Koliko je ovo zdanje moglo primiti gledatelja, za sada je još upitno, ali pouzdano je da je to broj negdje između 6 i 10 tisuća posjetitelja. To će biti moguće preciznije odrediti kad bude istraženo čitavo gledalište za koje se još ne može kazati je li imalo kamene klupe.

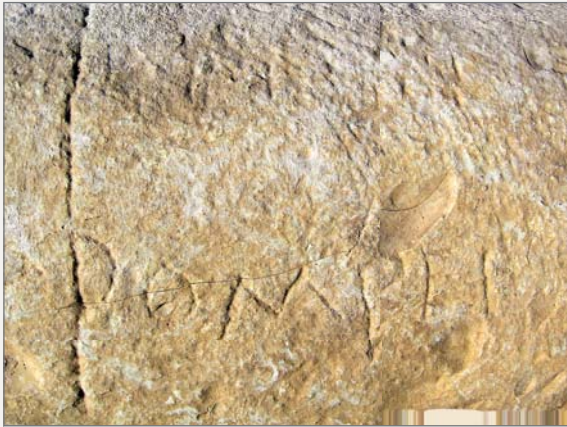
Burnumski amfiteatar je u definitivnoj formi podignut, dakle, 76./77. g. ali je lako moguće da je on imao i prethodne (možda i kasnije) faze, što se vidi na južnom ulazu.

Ljevkasti zidovi su pridodani, a izgleda da je svod s uzidanim Vespazijanovim natpisom naknadno dograđen, što bi upućivalo da je ranije ulaz bio nešto širi, ali znatno jednostavniji. Intenzivan život i prije Flavijevaca na ovom mjestu dokazuju i sitni nalazi koji sežu sve do kasnog republikanskog doba.

Pri iskopavanju pronađeni su mnogobrojni sitni nalazi: novac, staklo, fibule, privjesci (sl. 24), okovi, pojasne garniture, oprema konja, oprema zaprežne stoke, keramika, opeke, krovne cigle i dr. sitni materijal. Najbrojniji su novci koji datiraju od kasnorepublikanskih vremena do sredine 1. st. nakon Kr. (sl. 25), a sporadično u višim slojevima iz kasnijih razdoblja, sve do početaka 4. st., međutim, kasni primjerci iznimno su rijetki.

Sl. 25. Novac Nerona i Druza Cezara.

Sl. 26. Grafit *centuria Pompei* urezan na stup.

I ostali arheološki materijal približno je iz istog vremenskog razdoblja. Osobito je važan nalaz fragmenta trupa stupa od vapnenca na kojem je ugraviran grafir 7 (*centuria Pompei*) (sl. 26). Riječ je o natpisu koji je ugravirao nepoznati (ali pismeni) vojnik, pripadnik centurije, čiji je zapovjednik bio neki *Pompeus*. Očividno je da natpis nije bio službenog karaktera. Dvije su mogućnosti kad je bio ugraviran natpis: ili se to dogodilo tijekom izgradnje samog amfiteatra, ili pak za trajanja nekog spektakla. Sitni nalazi su očišćeni i uglavnom već konzervirani. Za vrijeme iskopavanja vodilo se strogo računa o točnom položaju i dubini nalaza što je i virtualno predočeno na planovima. Materijal je već spreman za buduću muzejsku postavu koja će biti u preure-

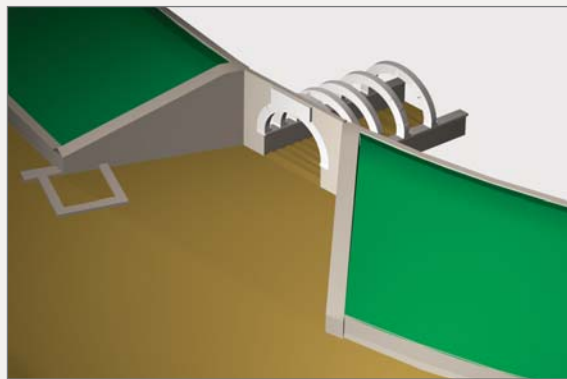
đenim i rekonstruiranim vojnim objektima u Puljanima, koje je Vlada Republike Hrvatske stavila na raspolaganje Nacionalnom parku za Arheološki muzej.

Već je odavno poznato da su uz vojne logore građeni amfiteatri. Po svome obliku ovo zdanje pripada među takve. U većini slučajeva se amfiteatri nalaze izvan prostora logora, ili u njegovoj neposrednoj blizini, kao npr. u Caerleonu (*Isca Silurium*) u Wallesu i drugim logorima, dok je u Burnumu udaljen gotovo 1 km jugozapadnije. Po svoj prilici zdanje je bilo namijenjeno ne samo vojnicima, nego i civilnom naselju. Kad je riječ o vojničkim amfiteatrima često se govori da su to vježbališta u amfiteatralnoj formi koja nisu služila gladijatorskim borbama. Vježbališta, kako civilna, tako i vojna, ipak imaju svrsishodniji oblik. Tipologija kampa (*campus*) je nešto drugačija. Činjenica je, međutim, da su vojnici imali potrebe za održavanje svoje fizičke snage i vještine i uvježbavanja taktičkih šablona, varijanata i inovacija, za što nije bilo potrebno gledalište. Za to su bile potrebne veće površine, koje jedna arena nije imala. U areni su se mogle održavati vojne parade i pojedinačna ili skupna uvježbavanja manjih jedinica. Tu su se mogli odvijati i turniri, parade, dueli, hrvački ili šakački dvoboji i sl. Međutim, ipak glavna namjena vojničkih amfiteatara su gla-

Sl. 27. Lukovi principija logora Burnum.

dijatorske borbe, koje su održavane za provod vojnika kao razonoda i razbibriga. U prvom redu vježbalište, ali i amfiteatar, spadali su u logistiku stalnih vojničkih logora (sl. 27). Kad se pojedina jedinica zadržavala duže u jednom logoru, tada je vojnicima osim treninga bila nužna i razonoda. Poznato je da su organizatori i vođe trupa gladijatora (*lanistae*) često sklapali aranžmane s vojnim jedinicama za gostovanja s obučenim, ali i neprofesionalnim gladijatorima. Notorna je činjenica da je upravo Vespazijan zarobljene Židove slao u amfiteatre da se bore međusobno ili, pak, s obučenim gladijatorima. Nije bila riječ samo o borcima koji su se borili u poznatoj židovskoj pobuni, nego i drugim zarobljenicima koji su zapravo bili živo meso. Bilo bi zanimljivo znati, ali to je gotovo nedokazivo,

Sl. 28. 3D rekonstrukcija južnog ulaza.

jesu li takvi zarobljenici sudjelovali u borbama i u Burnumu.

Osim toga, rimski su vladari, osobito Flavijevci, poticali gradnju amfiteatara kao iznimno učinkovitog sredstva romanizacije doseljenika, stanovnika kanaba (civilnog naselja uz logor) i domorodačkog pučanstva. Time se sve ne-Rimljane pridobivalo za rimski način življenja, što je doprinosilo homogenizaciji Rimskog carstva, koje je bilo sastavljeno od bezbrojnih naroda koji su govorili različite jezike i kulturološki se međusobno znatno razlikovali. Viši rimski civilizacijski standard, a u taj su pripadale gladijatorske borbe i drugi gore spomenuti spektakli, privlačio je lokalno stanovništvo na asimilaciju, koja je oko logora najlakše i najbrže provedena. Ulogu Flavijevaca na najbolji mogući način potvr-

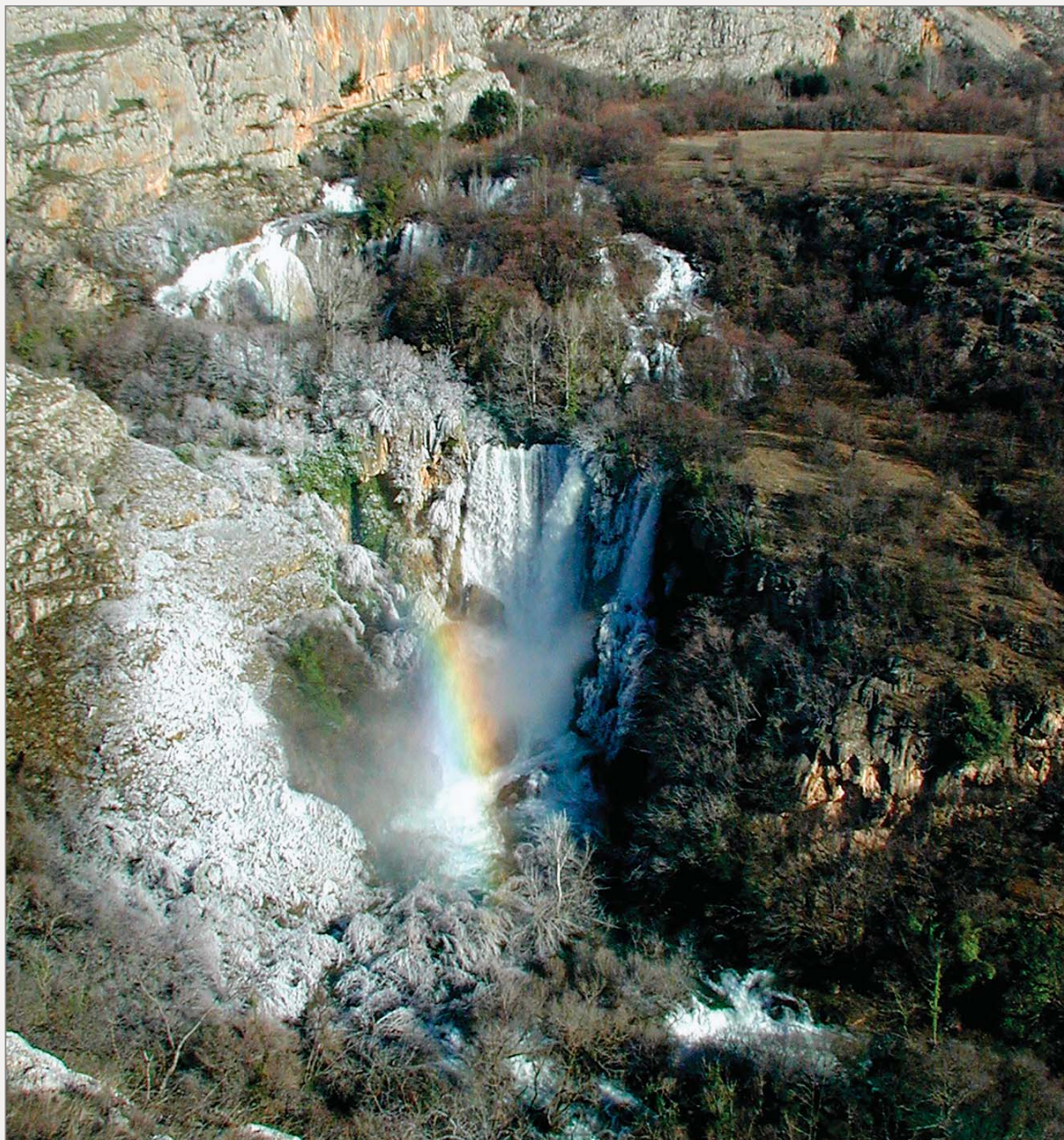
đu je natpis koji je stajao nad južnim ulazom (sl. 28).

Daljnja istraživanja koja treba nužno nastaviti pokazat će kako je burnumski amfiteatar funkcionirao i kakva mu je primarno bila namjena. Nadalje, pokazat će se kakvi su arhitektonski oblici, koliko je bilo faza, je li bio ukrašen kipovima, i sl. Ako nije bilo drugih kipova, trebalo bi pretpostaviti da je barem negdje bio Vespazijanov kip. Poznato je, naime, da su carski likovi često bili izlagani na takvim mjestima, a to vrijedi osobito za one vladare koji su uložili svoja vlastita sredstva u izgradnju, što je ovdje neprijeporno. Kip je značio nužnu zahvalnost donoru, a u isto doba i carski je kip bio vizualno svjedočanstvo najviše civilne vlasti i vrhovnog zapovjedništva vojnih jedinica. Careva je statua sigurno bila uništena, kao i mnogi drugi carski kipovi u Dalmaciji i drugdje, ali je ipak moguće da se negdje pronađu ostatci.

Burnumski se amfiteatar sam urušio od zuba vremena i zbog slabog materijala. Naime, kamen je bio dosta loš, očito površinskog podrijetla. Čini se da nije bilo tijekom stoljeća znatnijeg odnošenja materijala za gradnju. Zbog toga se s pravom i dalje u budućnosti očekuju vrijedni znanstveni rezultati, a sama građevina bit će izniman punkt u turističkoj ponudi Nacionalnog parka Krka, koji

će zajedno s Muzejom i drugim objektima na mjestu negdašnjih vojarna privući pozornost posjetitelja, rasteretiti donji dio Nacionalnog parka pri ušću rijeke Krke, te produžiti boravak posjetitelja na puna dva dana (sl. 29).

*Osim navedenih autora u istraživanjima su još sudjelovali asistenti na Odjelu za arheologiju Sveučilišta u Zadru Ivana Jadrić, Mato Ilkić i Igor Borzić, te Nikolina Uroda iz Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu.

Sl. 29. Slap Manojlovac.

LITERATURA:

- Alföldi G.**, *Die Auxiliärtruppen der Provinz Damatien*, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 14, 1962, 259-296.
- Alföldi G.**, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965.
- Alföldi G.**, - *Panciera S. (ed.), Inschriftliche Denkmäler als Medien der Selbstdarstellung in der römische Welt*, Stuttgart, 2001.
- Basso P.**, *Architettura e memoria dell' antico - teatri, anfiteatri e circhi della Venetia romana*, Venezia, 1999.
- Betz A.**, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Wien, 1938.
- Bomgardner D. L.**, *The Story of the Roman Amphitheatre*, London-New York, 2002.
- Campbell B.**, *The Roman Army 31 BC/AD, 337. A Source Book*, London-New York, 1994.
- Chase R.G.**, *Ancient Hellenistic and Roman Amphitheatres, Stadiums and Theatres. The Way They Look Now*, Portsmouth-New Hampshire, 2002.
- Clauss M.**, *Lexicon lateinischer militärischer Fachausdrücke*, Stuttgart, 1999.
- Coarelli F.**, - **Franzoni L.**, *L' arena di Verona*, Verona, 1972.
- Cozzo G.**, *The Colosseum: The Flavian Amphitheatre*, Rome, 1971.
- Crema L.**, *L' architettura Romana*, Enciclopedia classica, sez. II, Archeologia (Arte Romana), Torino, 1959.
- Dyggve E.**, *Recherches à Salone II*, Copenhagen, 1933.
- Forni G.**, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953.
- Futrell A.**, *The Roman Games. A Source Book*, Oxford, 2006.
- Goldsworthy A.**, *The Complete Roman Army*, London, 2003.
- Golvin J. - C.**, *L' amphithéâtre romain. Essai sur la théorisation de sa forme et de ses fonctions*, I - II, Paris, 1988.
- Gros P.**, *Les monuments publics, L' architecture romaine (1-2)*, Paris², 2002.
- Hesberg von. H.**, *Römische Baukunst*, München, 2005.
- Hönle A.** - **Henze A.**, *Römische Amphitheatre und Stadien. Gladiatorenkämpfe und Circusspiele*, Luzern und Herrsching², 1984.

- Ilakovac B.**, *Burnum II. Der römische Aquadukt Plavno Polje – Burnum, Bericht über die Forschungen 1973 und 1974*, Wien, 1984.
- Jones A. W.**, *Designing Amphitheatres, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Rom*, 100, 1993, 391-442.
- Junkelmann M.**, *Reiter wie Statuen aus Erz*, Mainz, 1996.
- Kienast D.**, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt, 1996.
- Lanciani R.**, *The Colosseum*, London, 1990.
- Manning W. H.**, *The fortresses of legio XX, Roman Fortresses and their Legions*, London – Cardiff, 2000, 69 – 81.
- Marun L.**, *Starinarski dnevnic, Split*, 1998.
- Mlakar Š.**, *Amfiteatar u Puli, Kulturno-povijesni spomenici Istre*, 1, Pula, 1957.
- Pekary Th.**, *Das römische Kaiserbildnis in Staat, Kult und Gesellschaft dargestellt anhang der Schriftquellen, Das römische Herrscherbild III Abt.*, Berlin, 1985.
- Reisch E.**, *Die Grabungen des Österreichischen archäologischen Instituts während der Jahren 1912 und 1913, Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts 1913*.
- Sanader M.**, *Tilurium I. Istraživanja - Forschungen 1997. - 2001. Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 2003.
- Spaul J.**, *Cohors 2: The evidence for and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army*, Oxford, 2000.
- Suić M.**, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981.
- Suić M.**, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.
- Thuillier J. - P.**, *Sport im antiken Rom*, Darmstadt, 1996.
- Ward Perkins J. B.**, *Roman Imperial Architecture*, New Haven and London, 1994.
- Welch K.**, *The Roman Arena in Late-republican Italy, Journal of Roman Archaeology*, 7, 1994, 59-80.
- Wiedemann Th.**, *Emperors and Gladiators*, London-New York, 1995.
- Wilkes J. J.**, *Dalmatia*, London, 1969.
- Wilkes J. J.**, *Illyrians*, Oxford-Cambridge Mass., 1995.
- Zabehlicky-Scheffenecker – Kandler M.**, *Burnum I. Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Wien, 1979.
- Zaninović M.**, *Burnum, castellum - municipium, Diadora*, 4, 1968, 119-129.
- U povodu 15 godina Simpozija: "Tri arene: Pula, Verona, Rim", *Histria Antiqua*, 9, Pula, 2003.

